

Vuoden 1918 tutkimus/Presidenttifoorumi 19.11.2008/Heikki Ylikangas

Arvoisa Tasavallan Presidentti ja valiokuntaneuvos Arajärvi, hyvät kuulijat

Käyn seuraavassa lyhyesti läpi ne kaudet tutkimuksessa, joita vuoden 1918 moniniminen sota on tuottanut. - Varhaisinta kautta voidaan kutsua vapausota-luokkasota – kirjallisuudeksi. Vapaussota-kirjat ilmestyivät tietysti Suomessa, luokkasota-kirjat taas enimmäkseen Neuvosto-Venäjällä ja osin USA:ssa sekä Kanadassa. Suomessa niiden hallussapito oli kiellettyä jatkosodan päättymiseen saakka.

Vapaussota – kirjallisuuden ensikerroksen muodostivat anonymiset ja vääristellyt tai paisutellut kuvaukset punaisten hirmuteoista, kuten Punanen hirmuvalta Suomessa vuodelta 1918 ja Punainen terrori Suomessa talvella 1917-1918 vuodelta 1919. Niiden tarkoituksena oli tehdä punaisten rankaisemisesta perusteltu, vaikka valkoisen terrorin laajuutta ei kirjallisuudessa käsiteltykään. Välittömiin, osaksi mukana olleiden kertomuksiin nojautuviin valkoisen puolen teoksiin lukeutuvat esimerkiksi Sakari Kuusen toimittama Keskisuomalaiset sotapolulla (1918) ja Artturi Leinosen Ilkan ja Poutun pojat. Etelä-pohjalaisten sota-albumi (1918). Alan kulmakiviksi tulivat Vapaussodan historian komitean vuosina 1921-1924 toimittama viisiosainen Suomen vapaussota vuonna 1918 sekä kolmen toimittajan - Kai Donnerin, Th. Svedlinin ja Heikki Nurmion - vuosina 1918-1927 julkaisema kahdeksanosainen Suomen vapaussota. Teossarjoja leimasi pyrkimys ”luoda kirjallinen muistomerkki Suomen vapaussodan voitolle” ja tuoda esille sitä ”kohottavaa henkeä, joka innosti vuoden 1918 valkoista Suomea.”

Ajan myötä paatos ja ihannoiva sävy hiljalleen laantuivat ja antoivat sijaa asiallisemmalle käsittelylle. Eniten myytiin J.O. Hannulan vuonna 1934 julkaisemaa Suomen vapaussodan historiaa. Aivan 1930-luvun lopulla poliittisen johdon lieventäessä lähestyvän sodan vuoksi suhtautumistaan punaisiin myös kriittisiä painotuksia mahtui mukaan. Näin tapahtui esim. Konrad Westlinin kirjassa Melins Kompani vuodelta 1938.

Vapaussota-kirjallisuuden kokonaiskuva ei kuitenkaan olennaisesti muuttunut. Kapina nähtiin bolshevikien ja heihin liittyneiden harvojen suomalaisten sosialistijohtajien kiihotuksen seuraukseksi. Nousun taloudellisiin ja sosiaalisiin syihin ei viitattu. Venäläisten osuutta kapinaan suurenneltiin, saksalaisten osuutta valkoisten voittoon vähäteltiin. Valkoiset taistelivat Suomen itsenäisyyden, demokraattisen hallintotavan ja sivistyksen puolesta barbariaan sortuneita maanpettureita vastaan. Jälkimmäisten tarkoituksena oli liittää Suomi Neuvosto-Venäjään.

Punaisten luokkasotakirjallisuus sai sekini alkunsa heti vuonna 1918. Otto Wille Kuusinen laati samana vuonna Pietarissa painosta tulleen itsekritiikin Suomen vallankumouksesta. Kullervo Manner julkaisi samassa kaupungissa kirjasen Onko vallankumous kuollut? Kirjeitä Suomen työväelle. Axel Halonen toimitti USA:ssa 1928 teoksen Suomen luokkasota ja Leningradissa ilmestyi vuotta myöhemmin Tuure Lehénin toimittama kirjanen Suomen luokkasodasta. Punakaarti rintamalla (Luokkasodan muistoja). Monet kirjasista varustettiin sepitteellisillä tekijännimillä. Luokkasotakirjallisuus oli yhtä lailla väritynyttä suuntaansa kuin valkoinenkin. Olennaista kuitenkin on, että myös siinä leimattiin vanhan SDP:n kapina punaisemmaksi kuin se oli. Leimasta tuli pysyvä, koska se nivelti hyvin valkoisten näkemykseen. Venäjällä paenneitten kumousjohtajien täytyi oman turvallisuutensa vuoksi alistua bolshevistiseen tulkintaan. Se tarkoitti: tuli tunnustaa tehdyt virheet. Ei olisi pitänyt lähteä O.W. Kuusisen tavoin muokkaamaan porvarillis-demokraattisessa hengessä eduskuntavaltaista perustuslakia, joka oli vielä tarkoitus hyväksyttävä kansanäänestyksessä. Olisi tullut alusta saakka rakentaa proletariaatin diktatuurin varaan ja tähdätä totaaliseen kollektivisointiin. Suomen kommunistisen puolueen tultua syksyllä 1918 perustetuksi

Moskovassa tämä tulkinta tuli yleiseksi ja ulottui myös amerikansuomalaisiin kirjoittajiin. Linja alkoi rakoilla vasta, kun tämän lajin kirjoja sallittiin painaa myös kotimaassa. Emil Saarisen Arvid Luhtakankaan nimellä vuonna 1938 Suomessa julkaisemassa kirjassa Suomen punakaarti ja Jalmari Parikan samana vuonna painetussa teoksessa Viimeinen taisto otetaan etäisyyttä tiukan bolshevistiseen kaavaan. Näistä teoksista käy ilmeinen veto kapinaa aikoinaan vastustaneiden sosialidemokraattien kuten Hannes Ryömän (1918) ja Evert Huttusen (1920) kirjoituksiin

Historian varsinaisen tutkimuksen puolella sävyt mukautuivat alusta alkaen valkoisten tulkintaan, vieläpä erinomaisen jyrkkinä. Kapina nosti ”häpeän punan” niin nuoren filosofian lisensiaatin Arvi Korhosen kuin vanhan emeritus-professori E.G. Palméninkin poskille ja jälkimmäisen mukaan ”kaikkien isänmaataan rakastavien suomalaisten kasvoille”. Se olisi parasta tykkänään unohtaa, arveli Palmén. Unohtaminen oli mahdotonta, joten linja jatkui, vaikka sotien vaimentamana aina 1950-luvulle saakka. Sitten seurasi käänne. Poliittisen historian tutkija Juhani Paasivirta julkaisi 1957 teoksen Suomi vuonna 1918. Siinä hän esitteli oikeansuuntaisia lukuja osapuolten henkilömenetyksistä ja käytteli johdonmukaisesti nimitystä sisällissota, mistä hän sai heti moitteita professori L.A. Puntilalta.

Kuitenkin Paasivirran näkemys – vaikkakaan ei hänen nimensä – tuli kolmea vuotta myöhemmin valtaisalla voimalla tutuksi Suomen lukevalle yleisölle. Paasivirran kirjaan tarkkaan perehtynyt työläiskirjailija Väinö Linna julkaisi silloin romaanitriologiansa ”Täällä Pohjantähden alla” toisen, vuotta 1918 käsittelevän osan. Syksyllä 1960 Linna antoi Dagens Nyheterille lausunnon, jonka mukaan suomalainen historiantutkimus vaali edelleen valkoista valhetta, voittajien tulkintaa sisällissodasta. Lausunto synnytti Hufvudstadsbladetissa käydyn ja osin muihinkin lehtiin levinneen kiihkeän polemiikin. Siinä neljä historian professoria (Pentti Renvall, L.A. Puntila, Sven Lindman, Jan-Magnus Jansson) ja kaksi alemman tason historioitsijaa (Eirik Hornborg, Yrjö Blomstedt) tuomitsi Linnan väitteen. Linna vastasi laajoin perusteluin saaden kulissien takana Paasivirralla tukea. Osa Linnan kriitikoista peräytyi vanhoista asemista sen verran, että myönsi kapinalla olleen sosiaalistoloudellista kasvupohjaa. Jan-Magnus Jansson meni myönnetyksissä pisimmälle hyväksyen tulkinnan, jonka mukaan myös sosiaalidemokraatit pyrkivät itsenäisyyteen, eivätkä edes kapinan aikana tähänneet bolshevikkien tavoin proletariaatin diktatuuriin vaan ultrademokraattiseen, eduskuntavaltaiseen järjestelmään. Pääosin kriitikot toki edustivat perinteistä valkoisten näkemystä.

Kehityksen suuntaa polemiikki ei muuttanut. Vuosina 1966 ja 1967 Jaakko Paavolainen julkaisi teoksensa Poliittisista väkivaltaisuuksista eli punaisten ja valkoisten terrorista Suomessa 1918 ja pian sen jälkeen tutkimuksensa vankileireistä samalta ajalta. Ne mursivat myytit. Paavolaisen esittämien lukujen valossa kyse oli tyypillisestä sisällissodasta. Sen jälkeen useat historioitsijat, kuten mm. Viljo Rasila, Tuomo Polvinen, Hannu Soikkanen, Risto Alapuro, Jukka Kekkonen, allekirjoittanut ja englantilainen Anthony af Upton, astuivat Paavolaisen jäljessä. Myös L.A. Puntila muutti 1970-luvulla kantaansa. Hänen aloitteestaan tuotettiin opetusministeriön rahoittamana 1980-luvun alkupuoliskolla moniosainen tutkimus: Punaisen Suomen historia. Puntilan ajatus oli, että näin saataisiin hävinneenkin osapuolen näkökanta tutkimuksen käyttöön. Aiheen edelleen jatkunutta ongelmallisuutta kuvaa se, että Jussi T. Lappalaisen kirjoittamassa kaksiniteisessä osiossa Punakaarti rintamalla ei mainita kertaakaan sodan nimeä. Se on siinä nimetön sota.

Punaisen Suomen historiasta seurasi, että osa tutkijoista alkoi vaatia vastateosta. Jouduin Suomen Historiallisen Seuran esimiehen ominaisuudessa johtamaan näitä neuvotteluja opetusministeriön kanssa. Itse katsoin, että vapaassa maassa piti voida harjoittaa vapaata tutkimusta. Opetusministeriö vihdoin suostui hankkeeseen ja niin näki 1990-luvun

alkutaitteessa päivänvalon kolmiosainen massiivinen teos Itsenäistymisen vuodet 1917-1920. Se ilmaisee otsikollaan painotuksensa eli sodan kytkemisen osaksi itsenäistymisprosessia. Vaikka molemmat teossarjat ovat pätevää tutkijantyötä, esiintyy niiden yksityiskohdissa eroa. Niinpä Jussi T. Lappalainen laskee, että keskimäärin runsaat 1000 venäläistä vapaaehtoista otti osaa kapinaan. Ohto Manninen korottaa määrän 10 000:ksi lukemalla mukaan kaikki punaisten rintamassa lyhyenkin aikaa taistelleet. Myös Venäjän poliittisen panoksen arvioinnissa on teosten kesken poikkeavuutta.

Tämän vaiheen jälkeisten vuosien jaksoa voidaan kuvata tutkimuksen normalisoitumisen kaudeksi. Sitä edesauttoi Neuvostoliiton hajoaminen 1991 ja kommunistisen puolueen romahtaminen myös Suomessa. Sisäpoliittinen jännite teeman ympäriltä laukesi. Vuotta 1918 tutkitaan tänään ainakin pitkälti samoin kuin muitakin menneisyytemme vaiheita. Yleisen mielipiteen puntarissa aihetta kevensi tuntuvasti se, että valtioneuvosto asetti 1998 tutkimusprojektin, Sotasurma-projektin, joka vuoteen 2003 mennessä selvitti arkistoista ensi kerran myös punaisen puolen uhrien nimet. Valkoisten osalta tämä oli tehty jo 1927 ilmestyneessä H.J. Boströmin teoksessa Sankarien muisto.

Kaikesta tästä huolimatta on sodan perinteiset jakautumat tulkinnoissa elävät jossakin muodossa ja mitassa yhä. Ne eivät ole kokonaan hävinneet. Viime vuosina on vapaussota – nimitystä puolustettu jossitteluargumentilla eli sillä, että punaisten voitto olisi joka tapauksessa vienyt Suomen Neuvostoliiton syliin. Silti sodan nimeksi on vakiintunut virallisissa yhteyksissä sisällissota. Se on syrjäyttänyt sitä 1960-luvulta lähtien edeltäneen vapaus-kansalaissota - nimen. Paikallisesti vapaussota-nimi on yhä käytössä.